

אוטוביוגרפיה דורית של צבר מורד

זאב צחור

מוטי גולני, מלחמות לא קורות מעצמן: על זיכרון, כוח ובחירה, מודן, בן שמן, 2002, 274 עמודים.

היסטוריה צבאית היא אחת ממסגרות המשנה הדיסציפלינריות החשובות והוותיקות במחקר ההיסטורי. ברוב האוניברסיטאות בעלות היוקרה בעולם נועד להיסטוריה הצבאית מקום חשוב במסגרת המחלקה להיסטוריה. יש לא מעט מוסדות אקדמיים שבהן תחום זה התפתח עד להיותו מחלקה עצמאית, עם סגל אקדמי, סטודנטים, ספרייה מיוחדת וכמובן מערך מחקר. והנה, דווקא בישראל, שבהיסטוריה הקצרה שלה נועד לצבאיות תפקיד מכריע, חקר ההיסטוריה הצבאית ברמה אקדמית מועט. בכל אחת מאוניברסיטאות המחקר והמכללות המוכרות קיימים לימודים ענפים בהיסטוריה אבל באף אחת מהן אין מחלקה, מסלול או אפילו חטיבה להיסטוריה צבאית. באחדות מהן קיימת יחידה או מרכז קטן שקיומו רק מבליט את מקומה השולי של ההיסטוריה הצבאית בכלל המחקר ההיסטורי.

חוסר המתאם בין מקומן של המלחמות בתולדות המדינה לבין מצב המחקר האקדמי בולט עוד יותר כאשר בודקים את הפוטנציאל המחקרי. די למנות את מספר המלחמות, את מרכזיותן בחברה, בכלכלה, בתרבות, בהגות, באמנות ובפוליטיקה. ממד העומק של מה שניתן לכנות 'החוויה הישראלית' יונק מההיסטוריה שלה כחברה מגויסת למלחמה הנמשכת לאורך 80 שנה ויותר כאשר הרווחים בין המלחמות אינן אלא הפסקות אש. יתר על כן, רבים מקציני צה"ל משתתפים בהשתלמויות ארוכות שתוכנית ההוראה בהן כוללת ניתוח מלחמות העבר. כך למשל, תוכנית הלימודים במכללה לביטחון לאומי המקנה לבוגריה תואר אקדמי (M.A.) כוללת ניתוח קרבות ומהלכי מלחמה. חלק מהבוגרים כותבים עבודות גמר בהיסטוריה צבאית. בצה"ל הוקמה במסגרת מחלקת ההדרכה מחלקה להיסטוריה צבאית. המחלקה פועלת כבר יותר מחמישים שנה, בראשה עומד אלוף משנה ועל חוקריה המשרתים בקבע

ובמילואים נמנים היסטוריונים מקצועיים. במשך השנים נערכו במחלקה זו מאות מחקרים. הם נערמים במחסני המחלקה ולהוציא מחקר אחד, שנוי במחלוקת, שראה אור (תולדות מלחמת הקוממיות, תל-אביב 1959. לא צוין שם המחבר) הם סגורים בפני המתעניין. על כך ניתן להוסיף גופים שמטרת הקמתם המוצהרת היא פיתוח המחקר הצבאי כמו עמותת 'כוח המגן', 'מרכז גלילי', כתבי עת כמו 'מערכות' וכיוצא באלו שאיפות לעסוק בהיסטוריה צבאית.

השפע הזה גרש את מדפי הספריות במלל רב ואף-על-פי-כן התוצר העומד במבחן המקצועי של הדיסציפלינה ההיסטורית-צבאית הוא מועט. להסתלקות המודעת של אנשי האקדמיה מההיסטוריה הצבאית יש שלוש סיבות עיקריות: האחת - מגבלות הגישה לארכיונים, הכל יודעים כמה קשה להגיע לארכיונים הערביים, אולם גם הגישה לארכיוני מערכת הביטחון הישראלי מוגבלת מאוד. הסיבה השנייה היא שלא מעט מהמפקדים שנטלו חלק פעיל במלחמות נעשו אחר כך למנהיגי המדינה. לבדיקה מהימנה של עברם הצבאי עלולה להיות משמעות פוליטית. לדוגמה, ייתכן שמחקר צבאי יגלה שהמנהיג, שזכה להילה של גיבור קרבות היה בעצם מפקד כושל. החוקר המבקש למנוע שימוש פוליטי בנלי במחקרו, מעדיף להסתלק מראש מהמכשלה האורבת לו. הסיבה השלישית דומה: סוגיות חשובות בביטחון ישראל שנויות במחלוקת פוליטית. לדוגמה, החוקר שיעסוק בקרבות רמת הגולן במלחמת יום הכיפורים עשוי להגיע למסקנה שלהתנחלויות ברמת הגולן לא היה ערך ביטחוני, ושוב יימצא החוקר מתערב בנושא שהוא במרכז הוויכוח הציבורי ומחקרו עלול להיות מוכתם בחותם פוליטי.

מוטי גולני, ראש החוג ללימודי ארץ-ישראל באוניברסיטת חיפה, הוא אחד מהיחידים שהעזו וקפץ למים הסוערים של ההיסטוריה הצבאית הישראלית. כבר בעבודת הדוקטור שלו שהתמקדה במלחמת סיני 1956 והוגדרה כ'חסויה', ערער על הנרטיב המקובל לפיו ישראל יצאה למלחמה משום שנשקף לה איום מצד מצרים שהצטיידה בנשק חדיש. כדוקטורנט צעיר לא חשש לחלוק על מוריו ולקבוע שהרמטכ"ל משה דיין פעל באופן חתרני ודרבן מהלכים שנועדו להסלים את היחסים עם מצרים ולהוביל למלחמה שכה השתוקק לה. בספר שלפנינו גולני מזכיר שיחה עם המנחה שלו לעבודת הדוקטור שחלק על התזה, אולם עודד אותו לפתח אותה 'לך על זה', אמר לו ברוחב לב (עמ' 184). לימים כשפורסם הדוקטורט (תהייה מלחמה בקיץ: ישראל בדרך אל מלחמת סיני, תל-אביב 1997) עורר תשומת לב החורגת מזו שזוכה לה בדרך כלל עבודת ביכורים של חוקר. מאז מתמקד גולני בהיסטוריה הצבאית של ישראל ובתוך זמן קצר גידר לעצמו מעמד בולט בתחום. אם לאחרונה ניכרים סימנים שהדיסציפלינה הזו מתחילה להיחלץ מהמשכצת השולית שבה הייתה עד כה יש לגולני חלק חשוב בכך.

שם הספר מלחמות לא קורות מעצמן לקוח מתוך ספרו של מייקל וולצר, מלחמות צודקות ולא צודקות (עמ' 105). כבר בשם הספר נרמזת טענה שיש בה התרסה כנגד ההיסטוריוגרפיה הציונית המקובלת, לפיה לפחות חלק מהמלחמות התחוללו בשל דינמיקה של אירועים שבמהלכה אבדה עליהם השליטה. כך למשל, ההסבר המקובל לפרוץ מלחמת ששת הימים הוא שהתחוללה אסקלציה כתוצאה מהחלטות נמהרות של גמאל עבד-אל-נאצר, שליט מצרים, שלא התכוון לפתוח במלחמה. התהליך נסחף למהלך אל-חזור כאשר מזכיר האו"ם, או-טאנט שגה בהחליטו לפנות את כוח האו"ם מסיני. ישראל שנסגרה על-ידי כוחות של מצרים, סוריה וירדן נקלעה לאיום קיומי ונאלצה לצאת למלחמת מגן. גולני מערער על הנחות היסוד ועל תיאור התהליך ומציע תיאור שונה שבמרכזו ההנחה שישראל לא הייתה גורם פסיבי בדינמיקה, אדרבא, לקובעי המדיניות היה אינטרס בטיפוח אוירת המלחמה וצפייה אקטיבית להתרחשותה. הספר מוביל את הקורא לאורך שמונים שנות מלחמות, למן ההתנגשויות הבין-עדתיות הראשונות בין היהודים לבין הפלשתינאים בשנות העשרים. בראשית המאבק, כאשר היהודים מנו עשירית בלבד מכלל התושבים היה לערבים יתרון בולט והיהודים צידדו בהבלגה. בתוך כך בנו היהודים מערך תגובה וביססו אותו. קו פרשת המים במאבק היה המרד הערבי במחצית השנייה של שנות השלושים. גולני טוען שבשלב הזה נחשפה החולשה הבסיסית של הפלשתינאים והיהודים מצאו שהם מפיקים תועלת מהמלחמה. מכאן ואילך יאמצו מנהיגי היישוב – שיהיו למנהיגי המדינה – את ההנחה כי המלחמה נגד הפלשתינאים מקנה תשואה נאה ומסייעת לבניית החברה, הכלכלה, התרבות ובעיקר הפוליטיקה. ומאז 'ההנהגה היישובית ששה אלי קרב' (עמ' 146).

'חדוות המלחמה' חלחלה בתקופה הפורמטיבית לתודעה הקולקטיבית והפכה ל'קוד הגנטי' של החברה הישראלית, והיא הגורם המניע את המדינה וטעם חייה. הספר מונה את המלחמות אחת לאחת, גם את המלחמות המוכחות, כמו המלחמה על המים בראשית שנות השישים ומלחמת ההתשה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים (שגולני מעדיף לכנותה 'המלחמה על שם יום הכיפורים'). נמצא שכל מלחמות ישראל, אליבא דמוטי גולני, היו ללא יוצא מן הכלל מלחמות ברירה.

הטיעון הנועז והבעייתי ביותר הוא החלת טענת מלחמת ברירה על מלחמת העצמאות. גולני קובע נחרצות שכמעט לכל אורך המלחמה, גם בשלב הנקרא בספר 'מלחמת האזרחים', שבו היהודים והפלשתינאים נלחמו זה בזה באמצעות כוחות בלתי סדירים, גברו היהודים על הערבים. אפילו אבדן השיירות, הנחשב בהיסטוריוגרפיה לכישלון צורב, הופך כאן לניצחון. שלבי המלחמה בשנה שלאחר הקמת המדינה הם בגדר מלחמת תנופה. בהכתירו את שלב ההבקעה בכותרת 'נס לא קרה להם', מצטרף גולני לקביעה ההולכת ונעשית מוסכמת במחקר המקצועי, (ואין היא חידוש של 'ההיסטוריונים החדשים') שעל-פי מדדי מספר הלוחמים, יחסי הכוחות אינם מצדיקים

את האתוס בדבר 'מלחמת מעטים מול רבים'. הניצחון, לדבריו, היה טמון מלכתחילה ביתרון הכוח הישראלי. בן-גוריון שהטיב להעריך את נחיתות הערבים שש אלי קרב. החרדה מפני הפלישה לא הייתה אלא תרגיל מניפולטיבי שנועד להצדיק את המלחמה. ניתוח מלחמת העצמאות הוא בבחינת הנחת המבוקש. מול כל ציטוט המלמד על זחיות הדעת של ההנהגה הישראלית וביטחונה המוקדם בניצחון, ניתן להביא ציטוטים רבים אחרים המלמדים על עומק החרדה. אפילו אקטיביסט כבן-גוריון היה מקבל בשמחה מדינה בגבולות החלוקה אילו היה בה כדי למנוע את המלחמה. בניגוד לטענתו של גולני לא היה לישראל אינטרס לסיים מוקדם את ההפוגה הראשונה. אמנם במהלך ההפוגה הוקם צה"ל, אולם באותו זמן התרחשה פרשת 'אלטלנה' ו'מרד הגנרלים' שהעצימו את החרדה. גם הטענה שראשיתו של 'פסטיבל הגנרלים' הוא בתש"ח מוגזמת. ראוי לשים לב שמקרב הגנרלים במלחמת העצמאות רק מעטים זכו לתהילה. גיבורי המלחמה בתודעה הציבורית היו מפקדי החטיבות בשדה שהיו אז סגני אלופים. לא התרקם סביבם פולחן אישי, ודווקא הבולטים בהם 'חזרו לאספסת' בקיבוץ ונעלמו מהבמה הציבורית.

נראה לי שטעות להאריך את המלחמה עד יולי 1949. הקרבות האחרונים נערכו בראשית ינואר 1949. ב 7 לינואר נכנסה לתוקפה הפסקת האש עם מצרים ולמעשה הוחלה בכל החזיתות. מאז ועד חתימת הסכם שביתת הנשק עם סוריה, חצי שנה אחר כך, אירעו פה ושם חילופי יריות, אולם לא הייתה מלחמה. גם תיאור הפלת חמשת המטוסים הבריטיים שגוי. מטוסי הקרב הבריטיים (לא מטוסי צילום) לא נשלחו 'לבדוק את מעשיה המפתיעים של ישראל' בסיני (עמ' 164), הפלישה לסיני התרחשה כמה ימים קודם וכבר לא היוותה הפתעה. הבריטים ביקשו באמצעות טיסת ראוה של 17 מטוסי קרב, אגב, בלתי חמושים, לסמן במעין מטס הפגנה את כניסת הפסקת האש שנועדה, כאמור, לאותו יום. בניגוד לטענת חדרות המלחמה, היזמה להפסקת האש הייתה דווקא של בן-גוריון. על-פי תורת המלחמה הייתה זו העת למה שנקרה בעגה הצבאית 'ניצול ההצלחה', 'קרב הכרעה' והשמדת האויב הנסוג. ואולם, בניגוד מוחלט לעצות הגנרלים החליט בן-גוריון להעדיף את שביתת הנשק ואת הסיכוי לשלום שבקע לרגע קצר. למען סיכוי זה השמיט ביודעין את פרי הניצחון הצבאי. כך לא נוהג מנהיג השש אלי קרב.

אם לשיטתו של גולני מלחמת העצמאות הייתה 'מלחמת ברירה' קל כמובן להחיל טענה זו על מלחמת סיני. לסוגיה זו הקצה גולני מחקר מעמיק הרבה יותר והוא אכן משכנע. גם התיאור של דיין כמצביא מתעתע, שאיננו נרתע מלהוליך שולל את ההנהגה האזרחית, נשען על בסיס מחקרי איתן. לעומת זאת בדיון על מלחמת ששת הימים הוא חוזר לניתוח הלולייני המבחין בין החברה לבין ההנהגה בישראל. לטענתו, ההנהגה, בעיקר ההנהגה הצבאית, ששה אלי קרב, ואילו בציבור דבקה היסטוריה של חרדה. גם

אם אין הדברים נאמרים במפורש ניתן להבין שהחרדה הועצמה במתכוון על-ידי ההנהגה לצורך המניפולציות הפוליטיות של צרוף דיין ובגין לממשלה ובעיקר כדי להצדיק את פתיחת המלחמה על ידי ישראל. הקורא הספקן רשאי להניח שבמקרה הזה אפקט ההעצמה נקוט דווקא בידי המחבר. החרדה הקיומית אכן הייתה, והתחושה, הן של הציבור והן של ההנהגה, הייתה שזו מלחמת אין ברירה. הדיסציפלינה שעליה אנו אמונים מחייבת אותנו להתכונן באירועים גם מנקודת המבט של ימי ההתרחשות. בנקודת הזמן של ההמתנה למלחמה נראה היה לכל, גם להנהגה, שאין מוצא אלא להילחם על הבית.

לאישוש הטענה שהמלחמה היא יסוד גנטי נזכרות המלחמות שלא זכו למקום בנרטיב המלחמות הישראלית. גולני צודק בקובעו שבין מלחמת סיני למלחמת ששת הימים לא הייתה רגיעה; המלחמה על המים בשנות השישים המוקדמות נשכחה. נמחקה מהתודעה מלחמה קשה הרבה יותר, מלחמת ההתשה שבין מלחמת ששת הימים למלחמת יום הכיפורים. אבדות ישראל במלחמה זו היו דומות לאבדותיה במלחמת ששת הימים, והנה בזיכרון הקולקטיבי איננה קיימת כלל. למלחמות הנעדרות מהזיכרון ניתן להוסיף את שתי האינתיפאדות. גם מלחמת לבנון הייתה נמחקת מהזיכרון אלמלא אלה ששבו מהרי השוף היישר להפגנות בכיכר מלכי ישראל, ולא אפשרו להפוך אותה לעוד 'מבצע ליטני'. לשיטת גולני העלמת 'המלחמות שבין המלחמות' נועדה לחפות על מידת ההשתוקקות של ההנהגה למלחמת תמיד. לדעת יש מקום להנחה אחרת, פשוטה יותר: המלחמות שהועלמו הן המלחמות שבהן ישראל נוצחה. על כן לא חולקו אותות ולא הוקמו להן אנדרטאות.

ההפתעה שמזמן הספר הוא השילוב בין הדיון המחקרי לסיפורו האישי של המחבר. גולני, לוחם ומפקד ביחידה מובחרת, מחבר בין חקר מלחמות ישראל לנוכחות המלחמה בחייו הפרטיים. החוויה האישית הופכת לחוויה קולקטיבית, מכאן אולי שורש הטענה שהמלחמה היא המרכיב העיקרי בחוויה הישראלית. בתוך כך הוא עורך השוואה בינו לבין הוריו שהופכת להשוואה דורית, בין אלו שבאו משם, מאושוויץ לבין אלו שנולדו כאן. הוא הקצין, הקיבוצניק, נער מרחבי שדה ושמשי, מורד בדימוי הצבר שהעטו עליו מעצבי דמות העברי החדש. הוא איננו רוצה להיות 'אורי', מהזן הרדוד של 'יפי הבלורית והתואר'.

לפעמים הוא נלכד בעצמו בהתבוננות השטחית שהוא מייחס לאחרים. כך למשל, הבוז שבו הוא מתייחס לערכה האמנותי של סדרת גווילי אש, שערך ראובן אבינועם לזכרם של הרוגי צה"ל, מבטא חוסר אמפתיה למצוקתם של אלו שחזרו מהמלחמות בחיים והם מבקשים, בדרך נואשת וחסרת סיכוי, להמשיך בדיאלוג עם חבריהם שלא חזרו. גם הגדרת מושג 'טוהר הנשק' כשקרי יאה אולי לגנרל מסוגו של רפאל איתן. מחוקר ברמתו ניתן לצפות לבחינה מעמיקה יותר של התפקיד שנועד לאתוס, במיוחד

במסגרת כמו צבא. כאן ראוי היה להזכיר את המחקרים המוכיחים שוני משמעותי בין תפקודן של יחידות צה"ל שבהן טופח אתוס טוהר הנשק לבין אלו שמפקדיהן בזו לו. בתפר שבין האוטוביוגרפיה למחקר מופיע סיפור הריגת/רצח שלושים וחמישה השבויים המצריים שנתפסו על ידי גדוד הצנחנים בפיקודו של רפאל איתן, שצנח במיתלה במלחמת סיני. פרשה זו נחשפה על-ידי גולני בעבודת הדוקטור שלו, שהייתה עבודה חסויה. בדוקטורט הפרשה נזכרה במשפט אחד, דחוק וסתום. בספר היא זוכה לכמה פרקי משנה מהם אנו לומדים שהרג/רצח השבויים נעשה כשהם כפותים ומכוסים עיניים. משום מה בחר גולני להשאיר את הערפול. הוא מספר על עיתונאי שהתקשר אליו ושאל 'רפול עשה את זה בעצמו או רק נתן פקודה? אין תגובה? כמה שאתה לא בעניינים. חבל' (עמ' 56). זהו, הוא מביא את השאלות שהופנו אליו ומסרב להשיב. מותר גם לנו לשאול: אם כבר חשפת – מדוע השארת את הדברים סתומים?

השילוב בין המחקר האקדמי לבין חשבון הנפש האישי הוליד תזה נועזת, כמעט חתרנית. המחבר בחר לפרסם את ספרו בהוצאת 'מודן' המתמחה בספרי בישול ובסט-סלרים מתורגמים. אנשי הסגל האקדמי באוניברסיטאות נוטים לדרג את המחקר על-פי ההוצאה שבה פורסם הספר. כידוע, ככל שההוצאה אקדמית ויוקרתית יותר כך השקעתה בהפצת הספר נמוכה יותר. גם הקידום האקדמי מושפע ממעמד ההוצאה בהיררכיה המקובלת. לשבחו של גולני ייאמר שגילה אומץ לא מצוי בעולם האקדמי כאשר בחר להתעלם משיקולי שיפוט ועדות מינויים וקידום בדרגה. בהעדיפו את ההפצה הרחבה על היוקרה הצרה מבטא הוא תחושת שליחות, המבצבצת מכל עמוד. הוא מייחל לחברה הרבה יותר סובלנית, ופחות מיליטריסטית. ניכר שהספר נכתב מתוך שאיפה לעורר ויכוח ותשומת לב. אולם לעתים הדחף הזה פוגם בעומק ובזהירות.